

Един особен естетизъм господства в композицията и оставя зрителя с чувството, че се е докоснал до нещо, което е над него, което остава божествено дори и когато притежава елементи от реалността и когато той самият е негов свидетел. За тази дистанция допринася и опитът от изящната византийска миниатюра на комниновския период. Особен тържествен ритъм командва движенията и разпределението не само на образите и композициите по стените на храма, не само вътрешния строеж на всяка отделна сцена, но и всеки жест, всяко отношение между отделните участници. Той се е зародил в класическия период на византийското изкуство и вероятно има вътрешна връзка с тържествените църковни химни, озвучили голямото тайнство на литургията. И той остава да звучи във и около храмовете дори и след падането на Византийската империя във външната украса на румънските църкви от XVI–XVII в. Античността, която е присъствала и в литературата, и като отделни запазени паметници през цялата византийска епоха, дава особена мяра на византийското изкуство – едно йератично достойнство и изисканост на стойки и жестове, които то никога не загубва напълно.

Доскоро това художествено явление беше определяно като Палеологовски ренесанс, тъй като в него наистина е налице един засилен интерес към античността, който съвпада по време с подобни явления в Италия. Но не само обществените условия в двете части на Европа са различни. Връзката с античността в изкуството на Византия и на близките до нея народи никога не е прекъсвала напълно, за да трябва да се възкресява¹⁴⁰. Земите на Византийската империя и нашите земи и до днес са осеяни с образци на античното изкуство, а античните автори са били четени и изучавани там през цялото Средновековие¹⁴¹. Наистина средновековната византийска култура подхожда избирателно към античното наследство, като взима от него предимно онова, което не противоречи на християнската доктрина. Развитието на градовете и търговията, засилването на феодалната раздробеност допринасят за развитието на нов тип самочувствие у човека на XIV в. и той търси неговите съзвучия в литературата и изкуството на античната епоха. Може би именно поради по-демократичния си характер източноправославната доктрина продължава да господства в съзнанието на хората. Мирогледът на човека от XIV в. е все още средновековният религиозен мироглед въпреки свежия и жизнерадостен колорит и елинистичните реминисценции в изкуството му. Той почти не се обръща за нови форми към живата действителност, а черпи от отдавна вече осмислени от християнското учение форми и детайли от по-ранни епохи. В неговото изкуство навлизат символи, алегии или просто елементи от древността, за да разнообразят и обогатят многослойната християнска символика, пропила се дълбоко в мировъзрението на средновековния човек. И затова изкуството на XIV в. си остава религиозно-символично по същество.

Най-известният и най-изисканият паметник на палеологовската живопис са мозайките от 1315–1320 г. в притвора на църквата на манастира „Хора“, днес Карие джамия в Цариград¹⁴². В Солун това са стенописите на параклиса „Св. Евтимий“ в базиликата „Св. Димитър“ (1303) и мозайките на църквата „Св. Апостоли“ (1315), работени вероятно от столични майстори¹⁴³; в Бер (Верия) – изписаните от художника Калиергис в 1315 г. стенописи на църквата „Св. Спас“¹⁴⁴, а в Света гора – стенописите на главната църква на Протата в Карея¹⁴⁵, приписвани на Мануил Панселинос, и др. На местна почва паметниците в западната част на Балканите, създадени главно от ателието на майсторите Михаил Астрапа и Евтихий¹⁴⁶, за които се предполага, че идват от Солун, получават свои характерни черти: малко твърда моделировка и подчертан, леко геометризиран обем, прекалено уеднаквяване на типажа – характерни къси прави носове и „беглив“ овал при брадичката, което води до известна безизразност на лицата. Характерно за тези паметници е активното участие на архитектурния пейзажен фон в изграждането, дори в подчертаването на семантичните акценти в композицията. При тези западнобалкански паметници от Палеологовски стил (особено в по-ранните от тях), създадени около края на XIII в., се наблюдава и известна приемственост със старите иконографски традиции на западните области, известни общи за тях белези, които ще срещнем например и в Земенските стенописи. Палеологовският стил се разпространява с невероятна бързина и има свои представителни паметници в почти всички източнохристиянски страни, които този път показват твърде малки отклонения от общите нови тенденции.